

Goran Krapić

Gimnazija Andrije Mohorovičića Rijeka
Ulica Frana Kurelca 1, HR-51000 Rijeka
goran.krapić@skole.hr, gkrapić@m.ffzg.hr

LOVRAN U KRLEŽI

Lovran u Krležinu životu nije tek, kako se to na prvi pogled čini, usputna stanica. To je mjesto važna prekretnica prije puta u Galiciju i novih književnih djela. U Lovranu je Krleža tijekom oporavka 1916., u vrijeme Prvoga svjetskog rata, razmišljao o životu i smrti te vjerojatno i o svojem stvaralaštvu (preuzeo je cijankalij za ratište i uskoro će spaliti rukopise). O Lovranu piše u tekstovima diskurzivnoga književnog roda (*Davni dani*, *Dnevnik 1943.* i *Izlet u Istru*). Navedeno se mjesto javlja i u njegovim poznatim književnim djelima (*Tri domobrana*, *Povratak Filipa Latinovicza* i *Zastave*), ne kao ključan motiv, nego kao onaj koji nam pomaže doživjeti likove. Lovran, kao i cijeli Kvarner, vrijedan je istraživanja u kontekstu Krležina života i stvaralaštva. Čini se kako ima nemalu vrijednost te kako preko njega možemo doći do brojnih saznanja o Krleži i njegovim pojedinim djelima.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, Lovran, Prvi svjetski rat, Galicija, *Povratak Filipa Latinovicza*, *Tri domobrana*, *Zastave*

1. Uvod

Miroslav Krleža (1893. – 1981.) hrvatski je autor impresivna i raznolika opusa. Pisao je brojne tekstove diskurzivnoga književnog roda, pjesme, drame, novele i romane. U *Leksikon svjetske književnosti – Djela* (Detoni-Dujmić 2004) uvrštena su četiri njegova naslova pa ćemo ih ovom prilikom, u uvodnome dijelu rada, istaknuti kao reprezentativna. Riječ je o *Baladama Petrice Kerempuha* (Krleža 2005), zbirci novela *Hrvatski bog Mars* (Krleža 1995a), dramama *Kraljevo* (Krleža 1918) i *Gospoda Glembajevi* (Krleža 1997) te romanu *Povratak Filipa Latinovicza* (Krleža 1995b). Njegovo je stvaralaštvo detaljno predstavljeno u enciklopediji *Krležijana* (Visković 1993 i 1999). Ondje lako možemo saznati kako je teklo objavljivanje njegovih djela te se upoznati s njihovim glavnim značajkama. Usto postoji i njezina dostupna mrežna stranica („Krležijana: mrežno

izdanje”). Brojne su manifestacije u Hrvatskoj posvećene njegovu stvaralaštvu, primjerice, Krleža i Duga Rijeka¹, Krležini dani u Osijeku² i Festival *Miroslav Krleža* u Zagrebu³. Na njima se sagledavaju Krležini tekstovi iz različitih perspektiva te priređuju nova uprizorenja dramskih djela. Čini se kako o njemu ne nedostaje literature ni u drugim dijelovima Europe. Tomislav Brlek u *Povratku Miroslava Krleže* navodi značajne prijevode, izvedbe i studije na drugim jezicima o navedenom autoru (Brlek 2016: 13–15). Najviše je, naravno, interesa na području nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije i Jugoslavije. Međutim, zanimanje za Krležu nije regionalno ograničeno. Na engleski su, primjerice, u novije vrijeme prevedeni *Banket u Blitvi* (Krleža 2004), *Izlet u Rusiju* (Krleža 2017a) te njegova ranija djela pod naslovom *Harbors Rich in Ships: The Selected Revolutionary Writings of Miroslav Krleža* (Krleža 2017b). Zanimljiva su i istraživanja koja se bave Krležinim odnosom s drugim piscima i mogućim utjecajima na njegov rad. Među njima mogli bismo, primjerice, izdvojiti Tatjanu Stupin i njezinu knjigu *Kamov i Krleža* (Stupin 2016).

Opće je poznato kako se Krleža u svojim tekstovima bavio Agramom ili nekadašnjim Zagrebom, Galicijom... Tek je upućenijima poznat podatak kako je Lovran bio jedna od stanica u njegovu privatnom životu. Koliko je ta stanica bila važna za njega kao pisca, možemo samo nagađati. Ipak, na temelju njegove ostavštine možemo otprilike saznati je li razmišljao o njemu te otkrivati je li mu poslužio kao mjesto koje će povezati sa životom svojih likova u književnim djelima.

Glavna je teza ovoga rada da Lovran zauzima važno mjesto u Krležinu privatnu životu te da je moguće otkriti određeno preneseno značenje navedenoga lokaliteta u njegovu književnome radu. To ćemo nastojati dokazati na temelju dvaju važnih događaja iz njegova privatnoga života – razmišljanja o samoubojstvu i spaljivanja mladenačkih rukopisa. Pritom ćemo istražiti diskurzivne tekstove u kojima se Krleža direktno osvrće na svoj život te prozna književna djela u kojima se spominje Lovran.

U poglavlju „Lovran u Krležinu životu” pozornost će se posvetiti Krležinim diskurzivnim tekstovima (dnevničkim zapisima i putopisnome eseju) te ključnim podacima povezanim s razdobljem boravka u Lovranu (zaključcima drugih autora o njegovu životu). U poglavlju „Lovran u Krležinoj prozi” bavit ćemo se simbolikom Lovrana u njegovim književnim tekstovima *Tri domobrana*, *Povratak Filipa Latinovicza* i *Zastave*. Na samome kraju, u poglavlju „Umje-

¹ Na sljedećoj mrežnoj stranici moguće je, primjerice, proučiti program događanja 3. festivala Krleža i Duga Rijeka iz 2021.: <https://artikulacije.hr/3-festival-krleza-i-duga-rijeka/> (14. travnja 2022.).

² Na sljedećoj mrežnoj stranici moguće je, primjerice, proučiti program događanja XXXII. Krležinih dana u Osijeku: <https://hnk-osijek.hr/xxxii-krlezini-dani-u-osijeku/> (14. travnja 2022.).

³ Na sljedećoj mrežnoj stranici moguće je, primjerice, proučiti program događanja 9. festivala Miroslav Krleža u Zagrebu iz 2020.: https://www.lzmk.hr/images/FestivalMiroslavKrleza/Programska_knjizica (14. travnja 2022.).

sto zaključka: Krleža u Lovranu 21. stoljeća”, osvrnut ćemo se na činjenicu kako dosad nije posvećena prevelika pozornost utjecaju Lovrana na njegov privatni život i književni rad te kako ima mnogo prostora za daljnja istraživanja.

2. Lovran u Krležinu životu

U ovome ćemo poglavlju nastojati dokazati kako je godina 1916. bila osobito važna u Krležinu životu. Naime, talentirani će mladić postati sudionik dotad najvećega svjetskog vojnog sukoba. Spletom okolnosti, tijekom ljetnih mjeseci, prije odlaska na ratište u Galiciju, naći će se na oporavku u lovranskome hotelu. Iako je to teoretski mogla biti i neka druga sredina, čini se kako je baš ova imala važnu ulogu u njegovu razvoju. Sa sigurnošću znamo kako će nakon boravka u Lovranu spaliti mladenačke rukopise, a valja istražiti i pretpostavljeni susret s Vladimirom Nazorom u Kastvu (Lasić 1982b: 126). Također, spominje se i lovranski ljekarnik od kojega će književnik primiti cijankalij za ratište (Visković 2000: 152). Navedeni su događaji povezani s lovranskom sredinom – postojala je mogućnost dolaska do obližnjega Kastva i razgovora s Vladimirom Nazorom te upoznavanja lovranskoga ljekarnika s kojim je očito razgovarao o mogućemu samoubojstvu. Također, Krleža će se na Lovran osvrtni na više mjesta u svojim tekstovima – na krajolik koji ga je opčinjavao i na zvuk topova koji je do njega dopirao (Krleža 1977: 361–365; Krleža 1965: 3). Dakle, u Lovranu će Krleža doživjeti velike promjene – razmišljat će o samoubojstvu te se ubrzo odreći svojega ranijeg opusa.

Zavirimo li u Krležine dnevničke zapise, saznat ćemo kako se 1916., u jeku Prvoga svjetskog rata, liječio u Lovranu. U *Davnim danima* (Krleža 1956) ispod datuma 7. lipnja 1916. stoji:

Došlo je do obrata: ili na Sljeme u manšafstbarake, s neodređenim terminom kao TBC pacijent, ili u Lovran, kao rekonvalescent na četiri nedjelje s određenom maršrutom: K. u. k. Personal-Sammelstelle Laibach ili Stanislau. Lovran je u etapi sočanske fronte, u etapi su kadet-aspiranti oficiri i pripada im oficirski behandlung, sa svim oficirskim pravima. Znači: ne manšafstbaraka na Sljemenu nego »Grand-hotel Lovrana«. Vlastita soba, hladna i topla voda, soba s balkonom i t. d. Odlučio sam se po liniji oportuniteta za vlastitu sobu s balkonom, za »Lovranu«. Ljudska slabost? Putujem sutra via »Grand Hotel Lovrana«! (Krleža 1956: 210)

Otkrivamo tako da je Krleža nekoliko tjedana proveo u Lovranu na oporavku. Navedeni bi hotel zapravo bio današnja Klinika za ortopediju Lovran (usp. Matovinović i Gulan 2003: 67). Mirjana Peršić upoznaje nas s njegovom tadašnjom turističkom ponudom:

Grand hotel *Lovrana*, najmoderniji i najfunkcionalniji objekt na cijeloj rivijeri, imao je posebno osmišljeni prijamni prostor i prizemlje s modernim barom, čitaonicom, salonima za biljar i glazbene priredbe, ali je novom namjenom teško degradiran [...] (Peršić 2002: 29–30).

Autorica u knjizi vrlo detaljno predstavlja objekt. Saznajemo, primjerice, tko je naručitelj (Joseph Marchal), kada je objekt izgrađen (1909.), ime arhitekta (Albert Pio), naziv izvođača (Građevinsko društvo *Union* – Beč) te kako se u Državnome arhivu Rijeka čuva projektna dokumentacija (Peršić 2002: 78). Na nekoliko je stranica opisan nekadašnji izgled zgrade te autorica ukazuje i na brojne preinake (Peršić 2002: 78–81). Možemo si, primjerice, dočarati kako su izgledale blagovaonica i terasa:

Na suprotnom istočnome krilu, funkcionalno, u blizini kuhinje bila je velika blagovaonica sa središnjim stupom kvadratnog tlocrta. Iz blagovaonice se izlazilo na terasu koja je u ovom dijelu bila nadstrešena, vjerojatno tendom. Ovaj, nekad reprezentativan, prostor doživio je teške promjene više puta, tako da je prepoznatljiv jedino ako se uspoređuje sa starim fotografijama. (Peršić 2002: 79–80)

Iz spomenute knjige možemo saznati i kako je Villa Lovrana (Catello Freiwald), smještena na Šetalištu maršala Tita 13, nekadašnja depandansa navedenoga hotela te kako su objekti bili spojeni uličicom (Peršić 2002: 98).

Svoj boravak u Lovranu Krleža je opisao u tekstu pod naslovom *Nokturno u Crikvenici* (Krleža 1977: 361–365). U noći s četvrtoga na peti lipnja 1940., slušajući ispred crikveničkoga hotela „Miramare” radijski prijenos o bombardiranju Pariza, prisjetio se 1916.:

Dvadeset i četiri godine leže između davnih lovranskih bdjenja (godine 1916), čitav jedan život zapravo. U daljini blista Senj, javljaju se prvi slavuji, noć je. Lovrana iz godine hiljadu devet stotina i šesnaeste je daleko (ne vidi se od te Lovrane gotovo ništa) [...].

Zurim u nepomičnu crnu vodenu masu bespomoćan, glup, prazan i potpuno izgubljen pod dojmom pariske katastrofe, razmišljajući o tome da sam isto tako slaboumno i isto tako bespomoćno zurio prije dvadeset i četiri godine u tu mračnu vodu pod utiskom isto takvih katastrofa, to jest upravo te jedne te iste katastrofe koja odonda još uvijek traje (1914 – 16 – 40).

Godine šesnaeste u Lovrani, u carskom ruhu prije Galicije, prisluškivao sam cijele noći topovskoj grmljavini sa Soče, sanjajući o Brusilovljevoj pobjedi. (Krleža 1977: 362–363)

Krleža pritom ne piše samo o mislima povezanim s ratom. Mnogo pažnje posvećuje i doživljaju samoga kvarnerskoga krajolika:

Zurim u tamnu vodu jadransku nad kojom se ruši onaj isti gluhonijemi zvjezdani vodopad nad Cresom, nad Velim vratima, a nad Velebitom, spram Senja i Raba, javljaju se na horizontu prve pjege lipanjskog praskozorja. Onda je more bilo za mene tkanina što se leluja vodoravno kao crta na dijagramima bolesničkih temperatura u širokim amplitudama, a pod svilenom koprenom kreću se srebrne riječi: barbuni, orade, trilje, zubaci. Onaj mračni Krk, u koji zurim ove noći, sa vrbničke strane, bio mi je onda na drugoj obali, sa Malinskom, sa Njivicama, sa Vantačićima i Omišljem sa Glavotokom, nešto što se podudara s pojmom popljuvane i porobljene vlastite zemlje, zemlje prosjaka i Morlaka. Tamo na Krku spavaju (meni tada savršeno indiferentni) kraljevi

iz desetog stoljeća, a topovi sa Soče, kao glas pokvarene evropske probave, grme duboko iz utrobe Učke. Noć je. Mjesečina. Stigla je u Osor mletačka galija sa oklopnimcima. Mlečići su došli po Balda Lupetinu, a pred svima nama vješala galicijska. (Krleža 1977: 363–364)

Iz enciklopedije *Krležijana* možemo saznati kako je tekst prvi put objavljen u *Borbi* 1. svibnja 1954. te je zatim dodan *Dnevniku* 1943. iz 1977. Ondje se tu mači kako „Krleža meditira o besmislu i očitoj neizbježnosti rata, o strahu pred smrću” te se „iskazivanje individualne nemoći pred ratom izmjenjuje s intimističkim slikama primorskoga krajolika”, „kako se u razdoblju od dvadeset i četiri godine ništa bitno nije promijenilo ni na globalnoj političkoj sceni, ni u njegovoj nutrini.” (Stančić 1999: 88)

Posebno je zanimljivo sljedeće tumačenje:

Uz to, prema Krleži, u našem boravku upravo na nekom određenom mjestu ima sudbinske predodređenosti: »Postoje zakoni historijskih sredina. Tu smo se rodili i tu treba da živimo.« (Stančić 1999: 88)

Ako je tome tako te je Krleža doista na takav način poimao svijet, onda i boravak u Lovranu nesumnjivo ima veliko značenje u Krležinu životu. On je u to vrijeme bio autor objavljene drame *Legenda* (Krleža 1914), a tek će kasnije biti otisnuto *Kraljevo* (Krleža 1918).

Na Lovran će se Krleža osvrnuti i u prilogu objavljenome u *Novome listu* 1. svibnja 1965. (Krleža 1965: 3). U enciklopediji *Krležijana* tekst pod naslovom *Izlet u Istru* opisan je kao „svojevrsan putopisni esej s bogatim Krležinim povijesnim i književnim reminiscencijama koje se vežu uz Rijeku i Istru.” (Skok 1993: 379)

U navedenome se prilogu Krleža ponovno prisjetio topova. Ovoga su puta pridodane i mračne olfaktivne slike iz lovranskih perivoja.

Malinska, Vantačići, Glavotok (fratri, frankopanski grad), svjetionici i galebovi. Cres iz perspektive parka »Grand Hotel Lovrana«, godine 1916. Jedina utjeha usred one moralne migrene, kad kanonada sa Soče odjekuje od svakog kamena, od svakog krova, od svakog talasa, od svake riječi, to je ova plava kontura plavog Cresa. Čitav Kvarner natopljen je tom prokletom kanonadom. Grmljavina topova prati svaki otkucaj našega srca, iza Učke ginu dnevno tisuće, smrt miriše u lovranskim i opatijskim perivojima kao ružmarin u krvavim svatovima. Pastelnoplavi obrisi Krka, dva-tri jedra u punoj tišini predvečerja, rosso veneziano kao sa slabim genre-marinama, a spram Kraljevice čadavo se puše konvoj brodova, na putu u Dalmaciju i Albaniju; tegle hranu i municiju na Balkan. (Krleža 1965: 3)

Prije dolaska u Lovran Krleža je tek ulazio u književni svijet i imao brojne odbijenice. Vrlo brzo bit će jedan od najcjenjenijih domaćih književnika. Zanimljivo je da se 1916. nalazi na pola puta između 1914. i 1918. preko kojih Stan-ko Lasić prikazuje Krležino mjesto u domaćoj književnosti:

Krleža je početkom 1914. nepoznati početnik u hrvatskoj književnosti, on je krajem 1918. značajna figura zagrebačkoga književnog kruga. (Lasić 1982a: 113)

Lasić promijenjen odnos društva prema Krleži slikovito prikazuje na primjeru Josipa Bacha:

Godine 1915. Josip Bach, ravnatelj zagrebačkog kazališta, sa superiornim smiješkom odbija Krležine drame, godine 1919. (i to u siječnju!), on karakterizira Krležu kao najsmionijeg dramskog pjesnika i indirektno se ispričava zašto Krležine drame nisu izvedene.⁴ (Lasić 1982a: 114)

Stanko Lasić pretpostavlja susret s Vladimirom Nazorom tijekom boravka u Lovranu te izdvaja važan događaj iz *Foruma* 1972.:

Vjerojatno se za vrijeme tog boravka u Lovranu uputio u Kastav Vladimiru Nazoru da bi mu pokazao *Simfonije*. Na povratku u Zagreb, a prije odlaska u Galiciju, spalio je sve svoje rukopise (*Iz davnih dana*, »Forum«, 1972, str. 328). Ali je *Podnevnu simfoniju* već predao »Savremeniku« i ona će izići u broju 9 – 12, koji će se pojaviti s velikim zakašnjenjem, ali ipak krajem 1916. godine. (Lasić 1982b: 126)

Saznali smo tako kako je na neki način, ako se poslužimo Gundulićevim rječnikom, Krležin porod od tmine uništen nakon lovranskoga oporavka. Ne možemo sa sigurnošću znati što bi se dogodilo da je boravio u nekome drugom mjestu, je li spaljivanje plod isključivo ratne situacije te se nešto prelomilo u njemu u tome trenutku. Ipak, možemo slutiti kako su neki događaji u Lovranu također mogli utjecati na njega. Osim što Krleža prije odlaska na Kvarner nije bio toliko prihvaćen autor, on je nakon boravka ondje tek započeo novu stvaralačku fazu, svojevrstan „porod od svjetlosti“, na Krležin način, naravno.

U *Forumu* iz 1972. možemo pronaći izvorni Krležin tekst o spaljivanju rukopisa:

4. VII 1918

Već je svaki demokritovac znao kako pijan čovjek nije trijezan, gladan da nije sit, zdrav da nije bolestan, pak prema tome nije isto sanja li čovjek sa punom drobinom ili sa praznom, u ratu ili u miru, jer proklete ratne noći rađaju teške i proklete sne. To je jasno svima, samo nije »idealistima«.

Već nekoliko dana krčim svoje hartije, bolje, razdirem svoje prnje, palim svoje rukopise. Pred polazak u Galiciju spalio sam sve rukopise. Prvi auto-dafè pred polazak u Beograd (1912). Onda sam pod motom »Ignis sanat« svojom ludovicejskom sabljom raspirivao plamen gorućih pjesama, i sva se deniklovala do čeličnog oksidiranog vrška, a danas snabdijevam Baricu novelama za potpalu. (Krleža 1972: 328)

Iako nije imao ugled kakav će kasnije imati, valja napomenuti kako je već i njegova *Legenda* bila zamijećena. O tome možemo saznati iz detaljnoga „Živo-

⁴ Stanko Lasić citira tekst Josipa Bacha *Najsmioniji dramski pjesnik* (Bach 1919).

topisa Miroslava Krležę” koji se nalazi kao dodatak izdanju romana *Vražji otok* iz 2000. godine, čiji je glavni urednik Velimir Visković:

Legendu je primijetio i A. G. Matoš, koji je bolestan ležao u bolnici Milosrdnih sestara; poručio je Krleži da ga želi upoznati. Premda je 1911. taj susret žarko želio, ali se nije usudio pristupiti Matoševu kavanskom stolu, Krleža sad ne prihvaća poziv, nije posjetio Matoša. (Visković 2000: 149)

Krleža je tako u Lovran došao na oporavak prije odlaska u Galiciju i ponovnog povratka kući. Tada je još imao sačuvane stare rukopise, a uskoro je bio na novom početku.

Lovran je povezan i s tabletama cijankalija koje će nositi sa sobom na ratištu. O njima, primjerice, možemo saznati iz već spomenutoga „Životopisa Miroslava Krležę”, tj. dodatka *Vražjemu otoku* iz 2000. godine:

Srpanj i kolovoz 1916. provodi na ratištu u Galiciji. Ratni ambijent teško podnosi; uza se stalno ima tablete cijankalija koje je dobio u Lovranu od jednog apotekara s kojim se sprijateljio: namjerava se otrovati ako bude teško ranjen ili u kakvoj drugoj neprilici. Međutim, ubrzo se uspijeva izvući s ratišta; obnovila mu se zaliječena bolest i on putuje u Budimpeštu gdje očekuje liječničku odluku. (Visković 2000: 152)

Nije li se na ratištu u Galiciji rodila ideja o *Hrvatskome bogu Marsu* (Krleža 1995a)? Hoće li u njemu ili nekim drugim djelima biti mjesta za Lovran?

3. Lovran u Krležinoj prozi

Čitajući Krležina djela, nailazit ćemo na Lovran. Neće to biti ključno mjesto radnje njegovih djela, nego spominjano mjesto na koje bi trebalo obratiti pozornost.

Lovran se javlja u noveli *Tri domobrana*, objavljenoj u zbirci *Hrvatski bog Mars* (Krleža 1995a).⁵ Navedeno će se mjesto spomenuti tijekom razgovora gospodina satnika Ratkovića i gospođe Ketty Kaiserove:

- Ne znam. Kada bi to moglo biti? Kako da dođem u Beč?
- Pa tako oko Uskrsa, nadam se...
- Ja mislim na Uskrs u Lovranu...
- A tako? Na more? Ah, da, vidiš, ja sam posve zaboravio! Ti voliš more – da, da...
- Kako to misliš? „More“? Soll das eine Anspielung sein, Liebster?
- Pa nikako! Nikako ja to ne mislim! Nikako! Voliš more! I ja volim more, bože moj! Lijepa je to stvar, „more“...

I tako je počeo umorno i dotučeno Ratković da se oblači u polurasvjeti zgužvane tople spavaonice, u mirisima mlade žene, tražeći pod posteljom svoje čizme, svoje stvari, svoje misli, sebe uopće.

⁵ Zbirka je često mijenjala strukturu. *Tri domobrana* objavljena su prvi put u *Savremeniku* 1921. te zbirci *Hrvatski bog Mars* 1922. prema podacima u enciklopediji *Krležijana*.

„Likvidacija. Sve su knjige zaključene i potpisane. Lovrana! Naravna stvar! More! Carsko i kraljevsko more!“

„Taj prokleti Marineflieger ima svoju bazu u Fiumi! Da, da, marina! Fiuma je najgluplji grad na svijetu.“

„Eh, da, da! I tu se ništa ne može! Eto! Tu te jedna žena doslovce gura iz tople postelje van u grabu, u jamu, na frontu, a ti sebi još sokne navlačiš i svitnjake vežeš i čizme tražiš, a ona je pospana! Ona zijeva! Ah, da-da!“ (Krleža 1995a: 212)

Motiv Lovrana istaknut je u enciklopediji *Krležijana*. Pišući o prostoru u Krležinim novelama, objašnjeno je značenje navedenoga kvarnerskoga mjesta u *Tri domobrana* (Krleža 1995a):

Gdjekad je to prostor časničke čežnje (»Lovrana! Naravna stvar! More!«, Tri domobrana) (Flaker 1999: 94).

Dakle, Lovran bismo u tom kontekstu mogli shvatiti kao nedosanjani san, nešto nalik čuvenome motivu Moskve iz Čehovljeve drame *Tri sestre*, poznatome lektirnom naslovu nastalom 1900. godine (Čehov 2003).

Andrea Zlatar u predgovoru „Anton Pavlovič Čehov i moderna drama“ tumači kako se „[s]estre Prozorov nikad [...] nisu navikle na provinciju i dalje čeznu za Moskvom, koja u njihovim očima jedina pruža životne perspektive.“ (Zlatar 2003: 12). U ovome je slučaju Lovran mjesto za kojim se čezne. Doduše, u nešto drukčijem smislu. Ne govori se toliko o svjetlijoj budućnosti, više je riječ o bijegu od problema, odmoru.

U romanu *Povratak Filipa Latinovicza* (Krleža 1995b) Lovran će se pojaviti pri opisu života Vladimira Ballocsanszkoga:

Poslije rata otvorio je odvjetničku pisarnu, bacio kapital svoje supruge u industriju, sjeo za zelene stolove ravnateljskih vijeća i tako poživio dalje udobno, uredno i jasno. Ballocsanszky Vladimir i njegova supruga Vanda bili su savršeno sretni ljudi. Njihova djeca, najstariji Vladimir, pak dvije djevojčice Dagmar i Alis, njihov stan od jedanaest soba s troje ženske služinčadi i slugom, posjeti presvijetle gospođe Patricije, propisna ljetovanja u Lovranu i na Bohinju, uobičajeno sezonsko zajedničko putovanje u Beč (“da se malo osvježe od provincije“), solidna industrijalna klijentela i uređeno kućanstvo (“samo osamnaest hiljada mjesečno“) sve se to gibalalo tiho i uredno iz dana u dan, iz godine u godinu po programu točnom kao vozni red. (Krleža 1995b: 121)

Iz navedenih ulomaka možemo iščitati kako je Lovran usko vezan uz odmor ili oporavak. Ne posvećuje mu se previše pozornosti. Nakon ratnoga užasa poznato odmorište moglo bi umiriti parove ili obitelji.

Mjesto se spominje i u Krležinu, kako ga Stanko Lasić određuje (npr. Lasić 1974: 18), genetičkom romanu *Zastave* (Krleža 2000). Ondje se također povezuje s pozitivnim emocijama. Pojavljuje se u jednome usputnom razgovoru na Mirogoju, na pogrebu Kamilove majke, „kad svi blistaju od zadovoljstva da u onom crnom sanduku leži netko drugi“ (Krleža 2000: 212). Ogovaranja obitelji

Emerički na pogrebu na trenutak se pretvaraju u nostalgična spominjanja Kvarnera:

[...] i tako uz dobro raspoloženje žubori konverzacija i dama i gospode činovnika sa Markova trga: – O, servus, amice, drago mi je da smo se našli, a što se to čuje, skandal kod Emeričkih, mladić se ženi, i to jednom poodraslom damom, a to je zaista dobro, to je, bogami, duhovito, à propos, amice, molim vas, drago mi je da smo se našli, bili smo u Badgasteinu, prenosimo vam pozdrave od tete Adele, a kako milostiva gospođa Terka, u Abbaziji je, lijepo, sjajno, divno vrijeme, hladno ljeto ove godine, baš me veseli, i moja se sprema u Lovranu, u Lovrani je nekako komotnije, a i jeftinije, a pravo da vam kažem, dosadili su mi oni peštanski jajtelesi, em smo Horvati [...] (Krleža 2000: 212–213).

Držimo li se spomenutih tekstova, možemo zaključiti kako je Lovran mjesto mira, ono što nas udaljava od rata ili stresa. Nije stoga čudno što mu se nije moglo posvetiti više rečenica u spomenutim djelima jer navedeni likovi iz Krležinih djela nikako ne mogu pronaći taj žuđeni mir.

4. Umjesto zaključka: Krleža u Lovranu 21. stoljeća

Zanimljivo je kako Lovran Krleži nije pružao spokoj iako je ondje bio na oporavku. Čuo je topove, osjećao miris smrti... Također, ondje se očito pripremao i za sudjelovanje u ratnim strahotama. Nemojmo zaboraviti kako je baš u Lovranu preuzeo cijankalij. Ubrzo nakon lovranske epizode spalit će svoje stare rukopise te, na neki način, u književnosti početi iznova. To novo bit će i *Tri domobrana*, *Povratak Filipa Latinovicza*, pa, na neki način, i nedovršene *Zastave*.

Ovim se radom nastojalo ukazati na komadiće lovranskoga mozaika u Krležinu životu i njegovu književnom opusu. Najprije smo istražili tekstove koji pripadaju diskurzivnome dijelu njegove ostavštine. Saznali smo kako se oporavljao u Lovranu 1916. te kako je ta epizoda mogla biti veoma značajna u njegovu privatnom životu i književnome radu. Paralelno smo nastojali saznati što je već istraženo u literaturi o navedenom dijelu njegova života. Utvrdili smo kako je hotel u kojemu je bio smješten današnja Klinika za ortopediju Lovran te kako se zdanje prilično izmijenilo. Otkrili smo kako je u Lovranu preuzeo cijankalij za ratište te kako će uskoro spaliti rukopise.

Nakon bavljenja Krležinim privatnim životom posvetili smo se istraživanju njegovih poznatih prozних tekstova – novela i romana. Spominjanje Lovrana uočili smo u noveli *Tri domobrana* te romanima *Povratak Filipa Latinovicza* i *Zastave*. Mjesto je pritom u prvim dvama naslovima povezano s ključnim likovima; lakše možemo zaključiti kakve su njihove težnje i kako je mogao izgledati njihov prijašnji, neopisani život. U *Zastavama* nam, pak, dočarava atmosferu na pogrebu i ono čemu i sporedni likovi teže u svojim životima.

Sasvim sigurno, valjalo bi nastaviti istraživati ulogu kvarnerskih mjesta u Krležinu životu i stvaralaštvu – Rijeke, Opatije, Mošćeničke Drage, pa i samoga

Lovrana, naravno. Autor je često boravio na Opatijskoj rivijeri. U Staroj Dami, Kraljici Hrvatskoga Jadrana, već se duže vrijeme nalazi spomenik Miroslavu Krleži, djelo kiparice Marije Ujević-Galetović. Književnik tako postaje prepoznatljiv opatijski gost, baš kao što su to S. A. Jesenjin ili A. P. Čehov, čije skulpture također možemo vidjeti tijekom šetnje gradom.

Miroslavu Krleži Lovran je bio mjesto oporavka i s njime možemo povezati važne događaje iz njegova života uoči odlaska u Galiciju. U njegovu opusu zasigurno ne zauzima važno mjesto kao neki drugi lokaliteti, ali nesumnjivo autor njime slika ondašnje prilike te kazuje važne stvari o svojim likovima.

Lovran je bio u Krleži 20. stoljeća, a što je s 21. stoljećem? Hoćemo li otkriti i nešto novo? Krležin je objavljeni opus bogat i raznovrstan, ali nemojmo zaboraviti ni *Rukopisnu ostavštinu Miroslava Krleže* (Kosić 2003), koju bi također valjalo pomno proučiti.

Literatura

1. Bach, Josip. 1919. „Najsmioniji dramski pjesnik”. *Obzor*, LX/19, 24. siječnja 1919., str. 1–2.
2. Brlek, Tomislav. 2016. „Povratak Miroslava Krleže”. *Povratak Miroslava Krleže*. Tomislav Brlek (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, str. 7–58.
3. Čehov, Anton Pavlovič. 2003. *Tri sestre*. Preveo Milan Bogdanović. Priredila Andrea Zlatar. Zagreb: SysPrint.
4. Detoni-Dujmić, Dunja (gl. ur.). 2004. *Leksikon svjetske književnosti – Djela*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Flaker, Aleksandar. 1999. „Novelistika”. *Krležijana*. Velimir Visković (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, sv. 2, str. 92–99.
6. Juraga, Dubravka. 1997. „Miroslav Krleža’s ‘Zastave’: Socialism, Yugoslavia, and the Historical Novel”. *South Atlantic Review*, 62/4, str. 32–56.
7. Kosić, Ivan (gl. ur.). 2003. *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže (katalog)*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica.
8. Krleža, Miroslav. 1914. „Legenda”. *Književne novosti*, 1–4, str. 9–12 (br. 1), str. 25–29 (br. 2), str. 39–42 (br. 3), str. 56–58 (br. 4).
9. Krleža, Miroslav. 1918. *Hrvatska rapsodija: Hrvatska rapsodija, Kraljevo, Cristoval Colon*. Zagreb: Naklada Đorđa Čelapa.
10. Krleža, Miroslav. 1956. *Davni dani. Zapisi 1914–1921*. Zagreb: Zora.
11. Krleža, Miroslav. 1965. „Izlet u Istru”. *Novi list*, XIX/101, 1. svibnja 1965., str. 3.
12. Krleža, Miroslav. 1972. „Iz davnih dana: Fragmenti dnevnika iz 1916 – 1917 – 1918 – 1919”. *Forum*, ožujak/mart, str. 297–366.
13. Krleža, Miroslav. 1977. *Dnevnik 1943*. Sarajevo: NIŠP „Oslobođenje”.
14. Krleža, Miroslav. 1995a. *Hrvatski bog Mars*. Zagreb: TIPEX.
15. Krleža, Miroslav. 1995b. *Povratak Filipa Latinovicza*. Zagreb: Zagrebačka stvarnost.

16. Krleža, Miroslav. 1997. *Gospoda Glembajevi*. Zagreb: SysPrint.
17. Krleža, Miroslav. 2000. *Zastave (knjiga prva)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
18. Krleža, Miroslav. 2004. *The Banquet in Blitva*. Prevoditelji Edward Dennis Goy i Jasna Levinger-Goy. Evanston, Ill: Northwestern University Press.
19. Krleža, Miroslav. 2005. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Naklada Ljevak.
20. Krleža, Miroslav. 2012. *The Return of Philip Latinowicz*. Prevoditeljica Zora Depolo. Zagreb: V.B.Z.
21. Krleža, Miroslav. 2017a. *Journey to Russia*. Prevoditelj Will Firth. Zagreb: Sandorf.
22. Krleža, Miroslav. 2017b. *Harbors Rich in Ships: The Selected Revolutionary Writings of Miroslav Krleža*. Prevoditelj Željko Cipriš. Radical Luminary of Modern World Literature. New York: Monthly Review Press.
23. *Krležijana: mrežno izdanje*. Velimir Visković (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. URL: <https://krlezijana.lzmk.hr/projekt.aspx> (24. listopada 2021.).
24. Lasić, Stanko. 1974. *Struktura Krležinih „Zastava”*. Zagreb: Liber.
25. Lasić, Stanko. 1982a. „Miroslav Krleža i njegovi kritičari za vrijeme Prvog svjetskog rata. (Prilog recepciji Krležina djela)”. *Croatica*, 13/17–18, str. 107–156. URL: <https://hrcak.srce.hr/235462> (31. listopada 2021.).
26. Lasić, Stanko. 1982b. *Krleža (kronologija života i rada)*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
27. Marjanić, Suzana. 2013. „Apocalypse and Golgotha in Miroslav Krleža’s *Olden Days: Memoirs and Diaries 1914-1921/1922*”. *Shapes of Apocalypse: Arts and Philosophy in Slavic Thought*. Andrea Oppo (ur.). Boston, SAD: Academic Studies Press, str. 153–173.
28. Matovinović, Damir; Gordan Gulan. 2003. „50. obljetnica Klinike za ortopediju Lovran”. *Medicina*, 40/2, str. 67–69. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:184:682226> (3. prosinca 2021.).
29. Peršić, Mirjana. 2002. *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. Rijeka: Adamić.
30. Skok, Joža. 1993. „Izlet u Istru. Početkom maja 1948”. *Krležijana I*. Velimir Visković (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, str. 379–380.
31. Stančić, Mirjana. 1999. „Nokturno u Crikvenici. U noći od četvrtog na petog juna 1940”. *Krležijana II*. Velimir Visković (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, str. 88.
32. Stupin, Tatjana. 2016. *Kamov i Krleža*. Zagreb: Matica hrvatska.
33. Visković, Velimir (gl. ur.). 1993. *Krležijana I*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
34. Visković, Velimir (gl. ur.). 1999. *Krležijana II*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
35. Visković, Velimir. 2000. „Životopis Miroslava Krleža”. *Vražji otok*. Miroslav Krleža. Zagreb: Naklada Ljevak, str. 135–234.

36. Zlatar, Andrea. 2003. „Anton Pavlovič Čehov i moderna drama”. *Tri sestre*. Anton Pavlovič Čehov. Preveo Milan Bogdanović. Priredila Andrea Zlatar. Zagreb: SysPrint, str. 7–17.
37. „3. festival Krleža i Duga Rijeka”. 2021. *Artikulacije*. URL: <https://artikulacije.hr/3-festival-krleza-i-duga-rijeka/> (14. travnja 2022.).
38. „9. festival Miroslav Krleža”. 2020. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. URL: https://www.lzmk.hr/images/FestivalMiroslavKrleza/Programska_knjizica (14. travnja 2022.).
39. „XXXII. Krležini dani u Osijeku”. 2021. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. URL: <https://hnk-osijek.hr/xxxii-krlezini-dani-u-osijeku/> (14. travnja 2022.).

Summary

LOVRAN IN KRLEŽA

Although it might seem as such at the first glance, Lovran was not an unimportant station for Krleža. That place was his important turning point before the journey to Galicia and new literary work. He spent time recovering in Lovran in 1916, during the World War I, thinking about life and death and, probably, about his creative work (he received cyanide for a battlefield and soon he burnt his manuscripts). He wrote about Lovran in discursive literary texts (*Olden Days*, *Diary 1943*, and *Journey to Istria*). This place is also mentioned in his well-known literary works (*Three Guardsmen*, *The Return of Philip Latinowicz* and *Banners*), not as main motive, but as one that is important to understand the characters. Lovran, just like the entire area of Kvarner, is worth exploring in the context of Krleža's life and work. It seems like Lovran is offering a valuable insight about Krleža and some of his works.⁶

Key words: Miroslav Krleža, Lovran, World War I, Galicia, *The Return of Philip Latinowicz*, *Three Guardsmen*, *Banners*

---

⁶ Ovo su prijevodi Krležinih naslova na engleski jezik: *Olden Days* (Marjanić 2013), *Three Guardsmen* (Krleža 2017b), *The Return of Philip Latinowicz* (Krleža 2012) i *Banners* (Juraga 1997).